

УДК 342.1

DOI 10.31732/2708-339X-2023-08-30-39

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ, РЕЛІГІЙНІСТЬ ТА ПИСЕМНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДАЛЕКОСХІДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Гуменюк В.В.,

заслужений юрист України, кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: HumeniukVV@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-8562-4389>

NATIONAL CONSCIOUSNESS, RELIGION AND LITERACY OF THE UKRAINIAN POPULATION OF THE UKRAINIAN FAR EASTERN REPUBLIC

Humeniuk V. V.,

Honored Lawyer of Ukraine, PhD in Law,
Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law of «KROK» University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: HumeniukVV@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-8562-4389>

Анотація. У статті здійснюється аналіз широкого побутування української мови, що було характерним для сільської місцевості Зеленого Клину так само, як високий рівень збереження традиційної української матеріальної та духовної культури. Завдяки особливій відданості українців традиціям, у них міцно зберігалися народні звичаї, пісні, казки та інші зразки усної творчості. Характеризуючи духовний розвиток українських переселенців на Далекому Сході, поряд з особливою прихильністю до традицій, сучасники відзначають їхню особливу релігійність і, водночас, низький рівень писемності (грамотності). Питання про українську церкву на Зеленому Клині постало після повалення царату в Росії 1917 року. Після встановлення радянської влади та з від'їздом настоятеля о. П. Гордієвського до Харбіну у 1922 році українська парафія у Хабаровську припинила своє існування. Водночас спроби відновлення українського церковного життя було зроблено лише на початку 1990-х років. Створення на Зеленому Клині національної школи було одним із найважливіших завдань практично всіх українських організацій, що виникли в цей період. Першу українську школу на Далекому Сході було створено ще восени 1916 року зусиллями Українського клубу в Харбіні. На терені Зеленого Клину зусилля у цьому напрямку було зроблено відразу після повалення царату. Таким чином, відірваність від етнічної батьківщини, регіональна та етнічна строкатість, спільність соціально-економічного розвитку, тісні господарські та шлюбні зв'язки сільського населення Далекого Сходу за повної відсутності будь-яких умов для збереження та розвитку етнічної самобутності українців сприяли їхній етнічній асиміляції.

Ключові слова: формування українського населення, збереження традиційної української культури, національна свідомість, релігійність, писемність українського населення.

Формул: 0, рис.: 0, 0 табл.: 0, бібл.: 12.

Abstract. The article analyzes the widespread use of the Ukrainian language, which was characteristic of the rural area of Zelenyi Klyn, as well as the high level of preservation of traditional Ukrainian material and spiritual culture. Due to the special devotion of Ukrainians to traditions, folk customs, songs, fairy tales and other examples of oral creativity were firmly preserved. Characterizing the spiritual development of Ukrainian immigrants in the Far East, along with a special attachment to traditions, contemporaries note their special religiosity and, at the same time, a low level of writing (literacy). The question of the Ukrainian church on Zelenyi Klyn arose after the overthrow of the tsar in Russia in 1917. After the establishment of Soviet power and the departure of the abbot, Fr. P. Hordziyevskiy to Harbin in 1922, the Ukrainian parish in Khabarovsk ceased to exist. At the same time, attempts to restore Ukrainian church life were made only in the early 1990s. The creation of a national school on Zelenyi Klyn was one of the most important tasks of almost all Ukrainian organizations that arose during this period. The first Ukrainian school in the Far East was created in the fall of 1916 by the efforts of the Ukrainian Club in Harbin. On the territory of Zelenyi Klyn, efforts in this direction were made immediately after the overthrow of the tsar. Thus, detachment from the ethnic homeland, regional and ethnic diversity, common socio-economic development, close economic and marriage ties of the rural population of the Far East, in the complete absence of any conditions for the preservation and development of the ethnic identity of Ukrainians, contributed to their ethnic assimilation.

Key words: formation of the Ukrainian population, preservation of traditional Ukrainian culture, national

Постановка проблеми. Враховуючи події, які відбулися з 2014 року, а саме: анексія Автономної Республіки Крим, військове вторгнення на схід України, а також повномасштабне військове вторгнення 24 лютого 2022 року на сучасну суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу Україну, проблемою дослідження є ознаки російських експансіоністських амбіцій та імперіалістичної політики. Відтак необхідно актуалізувати та висвітлити питання державотворення Українського народу минулого століття, який наразі стає на захист демократичних цінностей, європейського шляху розвитку, територіальної цілісності та державного суверенітету України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню знань про Зелений Клин та феномен українського національного руху, що існував на Далекому Сході у 1917-1922 роках та став результатом національної самоорганізації місцевого українського населення, у своїх наукових публікаціях приділяли увагу українські на зарубіжні науковці: І. Шимонович, І. Світ, П. Беркут, В. Кубійович, В. Кабузан, Т. Олесіюк, А. А. Попок, Ф. Заставний, В. Черномаз, М. Новицький, І. Нам, О. Мицюк, В. С. Ілліч-Світич, І. Багрянний, Ф. Ф. Буссе, П.Ф. Унтербергер, А.А. Кауфман, А.А. Меньшиков, М. Марунчак та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Асимілювати один з етапів державотворення Українського народу, а саме: утворення Української Далекосхідної Республіки, яке тривало з 1917 року до 1922 року, на тлі новітніх подій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна та Український народ мають багатовікову історію, тому її державотворення, започатковане ще до часів виникнення Київської Русі, не припиняється впродовж усієї історії Українського народу, що відбувається навіть за умови приєднання українських земель, як адміністративно-територіальних суб'єктів, до складу інших держав і триває на сучасному етапі. Так, одним з етапів

державотворення Українського народу є утворення Української Далекосхідної Республіки або, як прийнято вважати, Зеленого Клину, яке тривало з 1917 року до 1922 року. Передумовою виникнення у цей період українського національного руху було формування на межі XIX-XX ст. компактного та чисельного українського населення на Далекому Сході. Саме цей феномен призвів до державотворення Зеленого Клину. За словами дослідника та науковця В. Черномаза, у його енциклопедичному довіднику «Зелений Клин (Український Далекий Схід)» від 2011 року зазначається, що початок формування українського населення Зеленого Клину пов'язаний з приєднанням цього терену до Російської імперії й відноситься до 60-х років XIX ст., коли починають прибувати перші окремі українські родини [1].

Представники українських міських верств першочергово прибували в регіон у вкрай незначній кількості, переважно як службовці державних чи приватних установ, а вже у більших масштабах розпочали прибувати наприкінці XIX ст. При цьому наскільки селянство було стихійно українським, настільки українські міські верстви зазнавали швидкої русифікації. У містах Далекого Сходу до 1905 року практично не можна було почути українську мову [2].

Подібна етнодемографічна ситуація – наявність міжнародних за складом населення міст з домінуванням офіційної російської культури, які перебували в оточенні переважно українського сільського населення, була характерною в даний період для Далекого Сходу, де на початку XX ст. українці становили менше третини міського населення і лише третину всієї інтелігенції [3]. На Далекому Сході панувала російська мова та культура. Дана тенденція була характерна для великих міст, що стали важливими адміністративними та промисловими центрами, а менші міста переважно зберігали українські риси. На Далекому Сході до першої групи належали передусім міста Владивосток та Хабаровськ, які практично не мали відбитка навколишньої української селянської стихії [4]. Цікавий

факт, міжнародне місто Владивосток – портове місто, де зійшлися представники 57 народів, з яких найбільш численними були росіяни, китайці та корейці. Молодші міські поселення Примор'я, що виростили на основі колишніх українських сіл, зокрема, Микольськ-Усурійський, Іман та Спаськ, мали більш значне українське населення та типово український зовнішній вигляд. Інформація щодо відомостей про етнічний склад міського населення міститься, починаючи з перепису 1923 року, за даними якого можна отримати чітке уявлення про етнічну ситуацію [5]. Питома вага міського населення на Далекому Сході була досягнута за рахунок селянства, а не за рахунок традиційно міських станів (міщанства, купецтва). Селяни у 1913 році становили 57% населення Владивостоку, 51 відсоток – Миколаївська-на-Амурі, 53% – Микільська-Усурійського, 32% – Хабаровська [6], у зв'язку з чим можна припустити, що громадян українського походження в містах фактично було більше, ніж зафіксували переписи, проте, насамперед через більш інтенсивне протікання асиміляційних процесів, вони більшою мірою зазнавали русифікації.

Внаслідок селянського походження значної частини городян, урбанізації регіону, як зазначають дослідники, «супроводжувало переміщення у місто сільського менталітету, що закріплювалося у сімейно-побутових формах традиційної культури» [7]. Відповідно, саме представники нових міських верств (службовці, вчителі, військові), які мали селянське походження і були носіями національного менталітету та традиційної культури, і стали соціальною основою для виникнення на Далекому Сході на початку ХХ ст. перших українських національних організацій.

Важливим етностабілізуючим чинником була також традиційна духовна культура. Досить чітко уявлення про фольклорно-етнографічний комплекс зберігалося у свідомості не лише першого покоління переселенців, але й, щонайменше, протягом життя ще однієї генерації. Відтак, завдяки особливій відданості українців традиціям, у них міцно зберігалися народні звичаї, пісні, казки та інші зразки усної творчості. Характеризуючи духовний розвиток

українських переселенців на Далекому Сході, поряд з особливою прихильністю до традицій, сучасники відзначають їхню особливу релігійність і, водночас, низький рівень писемності (грамотності).

Релігійність Української Далекосхідної Республіки висвітлюється у енциклопедичному довіднику «Зелений Клин (Український Далекий Схід)» дослідника та науковця В. Чорномаза, який зазначає, що питання про українську церкву на Зеленому Клині постало після повалення царату в Росії 1917 року. Так, 06 червня 1917 у складі Благовещеньського єпархіального з'їзду на Амурщині утворилася українська секція, до якої увійшло більше 100 осіб (голова – Я. Кушнарєнко, секретар – священник о. Григорій Ходаковський). У засіданнях за період з 06 до 14 червня 1917 року секція винесла наступні рішення щодо введення в усіх місцевостях Амурської області з переважанням українського населення викладання українською мовою; необхідності виголошення проповідей в українських селах українською мовою; введення з 1917-1918 років у духовній семінарії та духовному училищі викладання української мови, історії та літератури України; необхідності виписки української літератури; призначення у парафії з українським населенням священники та псаломники – українці. Вказані рішення майже одностайно схвалені з'їздом, голосували проти лише 3-5 осіб. 25 червня 1917 року Хабаровською Українською Громадою проведено віче, на якому поставлено питання про створення української православної парафії, хоча окремі українські богослужіння правилися священником Руської православної церкви протоієреєм о. П. Гордзівським у Хабаровську ще навесні 1917 року. Українському православному парафію в місті Хабаровську було організовано лише наприкінці 1917 року. Так, 17 грудня 1917 року відбулися збори парафії, на яких було обрано церковного старосту. Від цього часу о. П. Гордзівським було розпочато постійні українські богослужіння, які правилися щонеділі та у святкові дні у домовій церкві командувача Приамурської військової округи. Дозвіл на користування церквою було здобуто військовою секцією Хабаровської Української Громади. На

прохання громади, О. П. Гордзівський розпочав служби, не маючи на те дозволу від духовної влади. Згодом українська парафія користувалася церквою місцевого реального училища (1921). Після встановлення радянської влади та з від'їздом настоятеля о. П. Гордзівського до Харбіну, у 1922 році українська парафія у Хабаровську припинила своє існування. Водночас спроби відновлення українського церковного життя було зроблено лише на початку 1990-х років. У травні 1992 року на створення парафії Української автокефальної православної церкви архієпископом Білоцерківським Української автокефальної православної церкви, майбутнім Патріархом Київським та всієї України-Русі Володимиром (Романюком), беручи участь у Днях української культури у місті Владивосток благословили активістів Товариства української культури Приморського краю, проте перевести цю справу не повелось через відсутність достатньої кількості вірних. Згодом спробу створення української православної парафії на Далекому Сході було зроблено наприкінці 1999 року, коли прибув до міста Хабаровська священник Української православної церкви Київського патріархату ієрей о. В. Бубнюк, який організував парафію у сел. Тельмана Єврейської автономної області, до якої входили парафіяни з місцевих мешканців різних національностей. У зв'язку з відсутністю офіційної реєстрації, парафія проіснувала до 2001 року, через що В. Бубнюк змушений був повернутися до мирської праці, не маючи необхідних засобів до існування (через невелику чисельність та неможливість парафії).

З прибуттям до міста Владивосток колишнього місцевого священника протоієрея о. Валентина Мельника, який згодом перейшов до Української православної церкви Київського патріархату, у 2003-2004 роках робилися заходи зі створення української православної парафії. За підтримки В. Чорномаза, Т. Ткаченка, А. Криля створено та зареєстровано парафію Св. Миколая Чудотворця Української православної церкви Київського патріархату. Проте у 2005 році о. В. Мельник вимушений залишив місто Владивосток, оскільки через ворожу позицію місцевої єпархії Російської

православної церкви, попри всі заходи парафії перед місцевою владою, відтак не маючи засобів до існування, так і не було здобуто ні приміщення, ні землі під будову церкви.

Таким чином, низький рівень національної свідомості та релігійності далекосхідних українців став причиною неуспіху у відродженні українського церковного життя на Далекому Сході. Серед активістів українських громад Далекого Сходу значну частину складають вихідці з Галичини – греко-католики, які нині є членами римо-католицьких парафій. Крім того, суттєвими чинниками є крайня ворожість до всіх спроб української етноконфесійної ідентифікації з боку (російської) православної церкви, яка має важелі впливу на місцеву адміністрацію та відсутність матеріальних засобів в українських громад.

В офіційному джерелі кінця XIX ст. зазначалося, що українці належали до «найревніших членів православної церкви». Через це церкви ними «зводилися ще раніше, ніж новосели самі влаштувалися», чого не можна було сказати про заснування шкіл [8].

Слід зауважити, що створення на Зеленому Клині національної школи було одним із найважливіших завдань практично всіх українських організацій, що виникли в цей період. Першу українську школу на Далекому Сході було створено ще восени 1916 року зусиллями Українського клубу в Харбіні. На терені Зеленого Клину зусилля у цьому напрямку було зроблено відразу після повалення царату. У 1917-1918 роках зусиллями місцевих українських громад було відкрито українські початкові школи в містах Хабаровськ та Владивосток. В подальшому, у 1919 року Свободненська Українська Окружна Рада організувала власними силами українські школи в місті Свободному та селі Велика Сазанка. Стараннями українського відділу Міністерства з національних справ Української Далекосхідної Республіки та місцевих українських організацій у цей період було відкрито українські школи на станціях Борзя, Хілок (Забайкальщина), містах Чита, Верхнеудинськ, Благовещенськ, Свободний, Хабаровськ.

У 1921-1922 навчальному році у Хабаровській учительській семінарії, де

половину учнів склали українці, діяли українські педагогічні курси (2 викладача та 25 учнів), на яких як окремий предмет викладався курс українознавства. Створено в місті Свободному українську учительську семінарію та відкрито декілька українських шкіл у селах. У цей період створено до 60 українських шкіл із загальною кількістю учнів 1 906 осіб. Так, створено 26 шкіл в Приамурській області (місто Хабаровськ, села Переяславка, Катеринославка, Добролюбовка, Пушкіне, Тигрове, Красицьке, Кругликове, Заївка, Капітанівка, Святогір'я, Котикове, Соболине, Дормидонтівка, Михайлівка, Бичевське, Виноградівка, Анастасіївка, Роскош, Отрадне, Кустанівка), 9 шкіл – в Амурській області (місто Свободний, ст. Мухіно, села Велика Сазанка, Сохатине, Ольгинське, Чембари, Костянтинівка, Кустаха), 2 школи – в Прибайкальській області (в Верхнеудинську та на ст. Хілок). Разом з тим, проблемою залишалася відсутність українських учителів, підручників та коштів, які надходили українськими організаціями. У Приморщині, де мешкала найбільша частина українського населення Зеленого Клину, українські школи в селах так і не були створені.

Українські культурні традиції склалися впродовж кількох століть не тільки в Україні, але й далеко за її межами на Зеленому Клинові, де успішно розвивалося художнє слово багатьох відомих українських письменників, імена яких стали окрасою нашої літератури у XVIII-XX ст. Складні суспільно-політичні події у 20-х роках – час створення української автономії на Далекому Сході – відображено у ряді спогадів українців, що брали активну участь у становленні Української Далекосхідної Республіки. На далеких від України землях Зеленого Клину існували українські громади, а відтак і літературне життя, до якого, як зазначає В.В. Оліфіренко [9], варто віднести далекосхідні описи відомого есперантиста й українського письменника Василя Єрошенка, кілька десятків його оповідань і новел, написаних в Японії, Китаї та в інших східних країнах, де письменнику довелося подорожувати і жити. Також відомі в літературі кілька творів В. Потапенка і Д. Мордовця про переселення тисяч українців у кінці XIX – початок XX ст. на Далекий

Схід, їхній побут на нових землях. Звернено увагу на посібник і творчість В. Трублаїні, який відвідав цей край у першій половині XX ст., а також літературні виступи про цей край сучасних письменників з України. Відомо про ще один з напрямків розвитку української духовності, який активно проявляється на землях Амуру – усну народну творчість, привезену і розвинену українськими поселенцями. Уснопоетичне слово живе понад Амуром та Тихим океаном і про це свідчить видання «Народні пісні українців Зеленого Клину в записках Василя Сокола» (Львів, 1990 рік). Видатний український письменник Іван Багряний відтворив картини та образи українських людей цього далекосхідного краю у своїх романах «Тигролови» та «Сад Гетсиманський».

Таким чином, здобутки українського письменства у галузі духовного освоєння українського Далекого Сходу є вагомим основою для створення посібників з рідної літератури для дітей українського походження. Здобутки наших письменників засвідчили невмирущість українського життя у далекосхідній діаспорі, а також необхідність осмислення його новими поколіннями українців. Вагомим культурно-літературним надбанням українського народу і не тільки в метрополії, але й в східній діаспорі, необхідно активно спрямувати на відродження української духовності на територіях компактного поселення українців. Створення посібників з української літератури на місцевому літературному матеріалі сьогодні реальна та важлива справа.

Для характеристики етнічної самосвідомості українських переселенців показовим було їхнє ставлення до етнічної батьківщини – України. Як масове явище відзначається широке побутування в українських переселенців та особливо у представників старшого покоління, живих спогадів про той край, звідки вони виїхали і значного тяжіння до нього. Зокрема, це виявлялося в земляцько-провінційних формах, що відображало рівень розвитку національної свідомості українського селянства. Пам'ять про Україну мала в основному ідилічний характер, коли «негативні спогади затираються в пам'яті, а залишаються лише уявлення про

привабливі сторони, які іноді переходять у тугу за «будинком» і в потяг на Україну» [4, с. 41]. Таким чином, ставлення українських переселенців до етнічної батьківщини характеризувала яскраво виражена ностальгія за нею, яка була властива не тільки новоселам, що нещодавно прибули в край і погано влаштувалися тут, а й тим, які досить довго живуть тут та цілком заможним старожилам. Як одні, так і інші не вважали себе тут постійними жителями.

Крім того, можна припустити, що рівень розвитку національної самосвідомості відрізнявся у старожилів і новоселів. Старожили характеризувалися довшим терміном проживання у краї, ослабленням контактів з етнічною батьківщиною, появою нового покоління, що вже народилося на Далекому Сході. Крім того, національна самосвідомість українського селянства на момент виселення цих груп переселенців з України вирізнялася нижчим рівнем. Завдяки культурно-освітній діяльності української інтелігенції, появи українського театру, книги, а після 1905 року й преси, відзначається зростання національної самосвідомості українських селян, у тому числі й тих, що переселялися на Далекий Схід. Зокрема ця тенденція отримала відображення у результатах анкетування, проведеного тут у 1910 році серед переселенців-українців, у ході якого було опитано 168 осіб, які прибули з різних українських губерній. Опитування мало на меті з'ясувати рівень розвитку національної самосвідомості українських переселенців, який об'єктивно виявлявся, перш за все, у самоназві, яку вони використовують. У аналізованій період, коли процеси утворення єдиної української нації ще не були завершені, серед українців існували різні самоназви, що відображали відповідну ієрархію рівнів національної самосвідомості – українці, малороси, хохли, росіяни. Використання етноніму «українець» було проявом найвищого рівня національної самосвідомості. Етноніми «малорос», що походить від офіційної російської назви частини імперії – «Малоросія» і «хохол», що розглядався як образлива назва українців з боку росіян, відображали відповідно нижчі рівні національної самосвідомості [10]. Крім перелічених вище, серед українських селян

продовжував широко побутувати етнонім «руські», який сягав ще часів єдиної культурно-політичної спільності періоду Київської Русі. Даний етнонім вони традиційно продовжували використовувати і на Далекому Сході, що служило формально підставою, робилось це свідомо і навмисно щодо віднесення їх владою до етнічних російських.

Згідно з результатами вищезазначеного опитування, 66,9% опитаних вважали себе українцями, 19,2% – малоросами, 5,4% – хохлами, 6,0% – росіянами, представниками інших національностей – 2,4%. Крім того, незважаючи на всю міць русифікаторської політики самодержавства, яке відмовляло українцям у праві на етнічну самобутність, 63,8% опитаних, чітко відрізняли український народ від російської, тоді як не розрізняли лише 9,9%. При цьому 88% українців, які назвалися, усвідомили себе такими в період починаючи з 1900 року, що підтверджує тезу про більш високий рівень національної свідомості переселенців-новоселів. В ході опитування було отримано відомості, що відображають і мовну ситуацію серед українських переселенців, що характеризувалася високим рівнем збереження рідної мови. Відповідно до отриманих даних, 43% опитаних спілкувалися лише українською мовою, 34% – українською та російською мовами, тоді як тільки російською – лише 15% [10].

Враховуючи кількість опитаних та методику їх відбору, зрозуміло що результати анкетування не можна поширювати на всіх українців Далекого Сходу, проте на їх основі можна зробити висновки про те, що більша частина переселенців, принаймні новосільського, найбільш численного етапу, незважаючи на всі русифікаторські зусилля влади, мала досить високий рівень національної самосвідомості, чітко відрізняючи свій народ від російських та інших народів, зберігала свою мову. Це підтверджує, зокрема, і той факт, що напередодні Першої світової війни селяни одного з українських сіл під містом Хабаровськом заявили, що вони є «українцями-інородцями», а не «істинно-російськими» [11], що було відповіддю на чорносотенну агітацію представників Союзу російського народу. За словами М. Новицького, «від цього

український селянин не переставав бути українцем за культурним вантажем своїм». Основною мовою українців Примор'я ще й у 1920-ті роки залишалася українська мова, в облаштуванні свого життя вони виходили з етнічної культурної спадщини, накладаючи на все створене «характерний відбиток культури українського села». Ця стихія української культурної основи була дуже помітна у Примор'ї, виявляючись не лише у мові, а й у зовнішньому вигляді сіл і «в збережених по скринях запасах», що збереглися в побуті, українських народних піснях, у музичних здібностях населення українських сіл. Підсвідоме тяжіння українських селян до всього українського відзначається як постійне явище на Далекому Сході, що виражалося і в підвищеному інтересі до кожної приїжджої людини, яка заговорила українською, і в тому успіху, який мали випадкові українські вистави, які іноді потрапляли на село, і в багатьох інших побутових рисах [4, с. 39-40].

За словами дослідника та науковця В. Чорномаза, у його енциклопедичному довіднику «Зелений Клин (Український Далекий Схід)» від 2011 року зазначається, що для сільської місцевості Зеленого Клину (Примор'я та Приамур'я) було характерним широке побутування української мови, так само як високий рівень збереження традиційної української матеріальної та духовної культури.

За даними перепису 1926 року українську мову визнали рідною 162 998 українців Зеленого Клину, що становило 51,7%. Як зазначає Георгіївський О.П., відповідно до широкого розселення тут українців, український говір займав на Далекому Сході значне місце [12]. Український говір був надзвичайно різноманітним (як за своїм характером, так і за станом). Що стосується рівня їх збереження, то найменшою мірою вони збереглися в районах, де українське населення було досить малочисленним та мешкало тривалий час в російськомовному оточенні (Забайкальщина, нижній Амур, Сахалін). До 20-х років ХХ ст. українці зазнали значної мовної асиміляції. Так, за даними перепису 1926 року українську мову визнали рідною лише 25,1% українського населення Миколаївського, 24,4% – Читинського, 13,9% –

Сретенського, 3,4% – Сахалінського округів. Якщо говорити про рівень їх безпеки, то слід зазначити, що найменшою мірою вони збереглися в Забайкаллі, де вже до 20-х років ХХ ст. українці говорили скоріше російською, ніж українською. Побудова їхньої мови та словник тут наближалися до говору російських старожилів, тобто граматичний лад мови та лексика певною мірою були наближені до говору місцевого російського населення, але і в цій говірці твердо зберігався ряд українських відмінностей у фонетиці, морфології та лексиці.

Наближався до описаного вище стан українського говору і в цілому ряді районів Амурщини. Найкращий стан української мови спостерігався в районах найбільш пізнього (Камчатська – 65,2%, Хабаровська – 63,2%, Зейська округа – 47,1%) та компактного поселення українців (Амурська – 56,4%, Владивостоцька – 46,1%). Так, в Амурській окрузі найкраще збереглися український говір в центральних районах з найбільш компактним українським населенням – Олександрівському (72,3%), Завитинському (60,9%), Іванівському районах. При цьому, вплив російської мови у фонетиці, морфології та лексиці і тут був досить значним. Часто спілкуючись з росіянами, українці використовували російську мову, поміж собою ж – українську. В Приморщині, де українське населення було більш численним і мешкало найбільш щільно, зазначалося найкраще збереження українського говору. В 20-ті роки ХХ ст. властиве було масове побутування української мови. Так в Калінінському районі у 1926 році визнали українську мову рідною 79,5% українців, в Спаському – 62,2%, Ханкайському – 55%, Чернігівському – 51,4%, Іванівському – 50,9%. Слід зазначити, що у Приморщині досить чітко простежувалися й межі поширення південного та північного говору української мови.

Водночас українська мова на Зеленому Клині традиційно залишалася мовою родинного спілкування та внутрішнього селянського життя й побуту, що було обумовлене, перш за все, русифікаторською політикою, яка проводилася владою, між іншим, відсутністю шкіл з навчанням українською

мовою. Відповідно мовою ринку, офіційних зносин, заробітку та різноманітних контактів із зовнішнім світом була російська мова. В цих умовах більш-менш говорили українською мовою представники старшої генерації, які виїхали з України дорослими, але й вони вживали багато слів з власне російської мови та її сибірського говору, особливо коли мова йшла про речі, що стосувалися місцевого господарського та побутового укладу. Щодо людей середнього віку та молоді, вбачається, що їх мова характеризувалася як «ламана – якщо російська, то з більшою домішкою українських слів, з українськими висловами та конструкцією речень, а якщо українська, то з домішкою російських слів та висловів». Сильнішим був вплив російської мови на мову молодшої генерації, яка народилася вже на Зеленому Клині. Важливим чинником русифікації українців було навчання молоді у школах російською мовою, що сприяло контактам із зовнішнім світом за межами села, поширенню російської мови в українських селах. Не дивлячись на невелику кількість українців, що вміли читати й писати рідною мовою у 1926 році, навіть у 1920-ті роки в Приморщині були випадки, коли молодь в українських родинх зовсім не говорила українською мовою, це були скоріш виключення.

Отже, характеризуючи мову українських селян у Примор'ї (як зазначав М. Новицький), то більш-менш добре говорили українською мовою представники старшого покоління, які виїхали з України дорослими, але й вони використали багато слів з власне російської мови та її сибірської говірки, особливо, коли йшлося про речі, що стосуються місцевого господарського чи побутового укладу. Що ж до людей середнього віку та молоді, то їхня мова характеризується як «ламана – якщо російська, то з великою домішкою українських слів, з українськими висловами та конструкцією речень, а якщо українська – то з домішкою російських слів і виразів». Найбільш сильним був вплив російської мови на мову молодшого покоління, що народився вже Далекому Сході. Саме молодь, насамперед завдяки школі, а також контактам із зовнішнім світом за межами села сприяла поширенню російської мови в українських селах.

Висновки. Сутність вищевикладеного зводиться до висновку, що для сільської місцевості Зеленого Клину (Примор'я та Приамур'я) було характерним широке побутування української мови, так само як високий рівень збереження традиційної української матеріальної та духовної культури. Важливим етностабілізуючим чинником була також традиційна духовна культура. Завдяки особливій відданості українців традиціям, у них міцно зберігалися народні звичаї, пісні, казки та інші зразки усної творчості. Характеризуючи духовний розвиток українських переселенців на Далекому Сході, поряд з прихильністю до традицій, сучасники відзначають їхню особливу релігійність і, водночас, низький рівень писемності (грамотності). Питання про українську церкву на Зеленому Клині постало після повалення царату в Росії 1917 року. Так 17 грудня 1917 року відбулися збори парафії, на яких обрали церковного старосту, після чого о. П. Гордзівським було розпочато постійні українські богослужіння, які правилися щонеділі та у святкові дні у домовій церкві командуючого Приамурської військової округи. Після встановлення радянської влади та з від'їздом настоятеля о. П. Гордзівського до Харбіну у 1922 році українська парафія у Хабаровську припинила своє існування. Водночас спроби відновлення українського церковного життя було зроблено лише на початку 1990-х років.

Створення на Зеленому Клині національної школи стало одним із найважливіших завдань практично всіх українських організацій, що виникли в цей період. Першу українську школу на Далекому Сході було створено ще восени 1916 року зусиллями Українського клубу в Харбіні. На терені Зеленого Клину зусилля у цьому напрямку було зроблено відразу після повалення царату. Низькому рівню грамотності (писемності) українського населення певною мірою сприяла відсутність навчання українською мовою у школах. Тому за підсумками перепису 1926 року писемними були лише 42,6% українського населення Зеленого Клину, однак переважно – російською мовою. Характеризуючи мову українських селян у Примор'ї (як зазначав М. Новицький), то

більш-менш говорили українською мовою представники старшого покоління, які виїхали з України дорослими, але й вони використали багато слів з власне російської мови та її сибірської говірки, особливо, коли йшлося про речі, що стосуються місцевого господарського чи побутового укладу. Що ж до людей середнього віку та молоді, то їхня мова характеризується як «ламана – якщо російська, то з великою домішкою українських слів, з українськими виразами та конструкцією речень, а якщо українська, то з домішкою російських слів і виразів». Найбільш сильним був вплив російської мови на мову молодшого покоління, що народилося вже Далекому Сході. Саме молодь насамперед завдяки школі, а також контактам із зовнішнім світом за межами села сприяла поширенню російської мови в українських селах.

Таким чином, відірваність від етнічної батьківщини, регіональна та етнічна строкатість, спільність соціально-економічного розвитку, тісні господарські та шлюбні зв'язки сільського населення Далекого Сходу за повної відсутності будь-яких умов для збереження та розвитку етнічної самобутності українців сприяли їхній етнічній асиміляції. Як зауважує український дослідник О. Попок, у відриві від рідної землі, не без тиску влади, процес втрати українцями етнічної самосвідомості був неминучим. Разом з тим, зазначені твердження не є безперечними, оскільки, незважаючи на русифікаторську політику царизму, на побутовому рівні українська традиційна культура продовжувала існувати на Далекому Сході у вигляді численних локальних варіантів.

Література:

1. Чорномаз В. Зелений Клин (Український Далекий Схід). Енциклопедичний довідник. Наукове товариство українців ім. Т.Г. Шевченка. 2011. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/zelenyj-kljn-encyklopedychnyj-dovidnyk/> (дата звернення: 21.05.2022).
2. Українство на Далекому Сході // Нова Україна. Календар на рік 1921-й. Владивосток, 1921. С.127-128.
3. Субтельний О. Україна. Історія. Київ, 1991. С. 242.
4. Новицький М. Зелений Клин (Приморщина). Харків, 1928. С. 20, 39-41.
5. Кабузан В.М. Переселення українців у Далекосхідний край // Український історичний журнал. 1971. № 2. С.69-70.
6. Позняк Т.З. Динаміка станового складу міст Приморської області наприкінці XIX – на початку XX ст. // Історичний досвід відкриття, заселення та освоєння Далекого Сходу Росії. Владивосток, 1993. Кн.1. С. 70.
7. Фетісова Л.Є. Етнографічне вивчення міст Приамур'я та Примор'я // Далекий Схід Росії у контексті світової історії: від минулого до майбутнього. Матеріали міжнародної наукової конференції Владивосток. 1997. С.235.
8. Від Владивостока до Уральська. Путівник до подорожі Його Імператорської Високості Государя спадкоємця Цесаревича. Центральний Статистичний Комітетом МВС. СПб., 1891. С. 509
9. Оліфіренко В.В. Підручники з української літератури для східної діаспори. Проблеми сучасного підручника середньої і вищої школи. Зб. наук. праць. Випуск 3. / Упорядкування і наукова редакція: В.В. Оліфіренко, В.С. Білецький. – Д.: Східний видавничий дім. 2005. 108 с.
10. Мижевський П. Засланці-українці // Рада. 1911.22.12
11. Світ І. Зелена Україна. Короткий історичний нарис українського політичного і громадського життя. Нью-Йорк-Шангаї, 1949. С.11.
12. Георгіївський А.П. Діалектологія Далекосхідного краю. С.49.

References:

1. Chornomaz V. Zelenyi Klyn (Ukrainyskyi Dalekyi Skhid) [Green Wedge (Ukrainian Far East)]. Entsyklopedychnyi dovidnyk. Naukove tovarystvo ukrainistiv im. T.H. Shevchenka. 2011. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/zelenyj-kljn-encyklopedychnyj-dovidnyk/> (accessed: 21.05.2022).
2. Ukrayinstvo na Dalekomu Skhodi [Ukraine in the Far East] // Nova Ukrayina. Kalendar na rik 1921-j. Vladivostok, 1921.
3. Subtelnyi O. Ukrayina. Istoriya. [Ukraine. History] Kyiv, 1991.
4. Novytskyi M. Zelenyi Klyn (Prymorshchyna) [Green Wedge (Prymor region)] Kharkiv, 1928.
5. Kabuzan V.M. Pereseleennia ukraiyntiv u Dalekoskhidnyi krai [Resettlement of Ukrainians to the Far East] // Ukrayinskyi istorychnyi zhurnal. 1971. № 2.
6. Pozniak T.Z. Dynamika stanovoho skladu mist Prymorskoyi oblasti naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [The dynamics of the class composition of the cities of the Primorskyi region in the late 19th - early 20th centuries] // Istorychnyi dosvid vidkryttia, zaseleennia ta osvoiennia Dalekoho Skhodu Rosiyi. Vladivostok, 1993. Kn.1.
7. Fetisova L.Ye. Etnohrafichne vuvchennia mist Pryamuria ta Prymor'ia [Ethnographic study of the cities of the Amur and Primor regions] // Dalekyj Skhid Rosii u konteksti svitovoyi istoriyi: vid mynuloho do maibutnoho. Materialy mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi Vladivostok. 1997.

8. *Vid Vladyvostoka do Uralska [From Vladyvostok to Uralsk]. Putivnyk do podorozhi joho ta. v. hosudaria spadkoiemtsia tsesarevycha. Skladeno Tsent. Stat. Komitetom MVS. 1891.*

9. *Olifirenko V.V. Pidruchnyky z ukrainskoi literatury dlia skhidnoi diaspyry. Problemy suchasnoho pidruchnyka serednoi i vyshchoyi shkoly. [Textbooks on Ukrainian literature for the Eastern diaspora. Problems of modern secondary and higher school textbooks]. Zb. nauk. prats. Vypusk 3. / Uporiadkuvannia i naukova redaktsiia: V.V. Olifirenko, V.S. Biletskyi. – D: Skhidnyi vydavnychiy dim, 2005*

10. *Myzhevskiy P. Zaslantsi-ukrayintsi [Ukrainian exiles] // Rada. 1911.22*

11. *Svit I. Zelena Ukrayina. [Green Ukraine]. Korotkyi istorychnyi narys ukrayinskoho politychnoho i hromadskoho zhyttia. Niu-York-Shanha, 1949.*

12. *Heorhiivskiy A.P. Dialektolohiia Dalekoskhidnoho kraiu. [Dialectology of the Far Eastern Territory].*

Стаття надійшла до друку 09.06.2023 року